

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКЕ СВЯТО СЕМЕНА СТОВПНИКА В ТРАДИЦІЙНІЙ ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ

Наталія Стішова

УДК 27–36СЕМ:398.332.3(=161.2)

У статті висвітлено традиційні звичаї та обряди давньоукраїнського свята Семена Стовпника як явища духовної культури, відображеного в календарних святах осіннього циклу.

Ключові слова: свято Семена Стовпника, обряд, звичай, «Весілля свічки», обрядодії, вечорниці, ініціації.

В статье освещены традиционные обычаи и обряды древнеукраинского праздника Семена Столпника как явления духовной культуры, отраженного в календарных праздниках осеннего цикла.

Ключевые слова: праздник Семена Столпника, обряд, обычай, «Свадьба свечи», обрядодействия, «вечорницы», инициации.

The article enlightens conventional customs and rites of the long-standing Ukrainian feast of St. Simeon Stylites as a spiritual culture's phenomenon mirrored in calendar holidays of autumnal cycle.

Keywords: St. Simeon's feast, holiday, ritual, custom, *Candle's wedding*, ritual actions, *vechornytsi* (get-together — a pastime on evenings), initiations.

Свято — це споконвічне і глобальне явище народної культури. Його основною метою є об'єднавчі функції, а завданням — оберігати та пропагувати духовні цінності, навколо яких людність організувала своє життя. Свято — важливий етап у часовому вимірі року, воно унормовує чергування періодів праці та відпочинку, а отже, безпосередньо впливає на організацію господарського й культурного життя кожного суспільства.

Мета статті — виявити колоритність і розмаїтість традиційних звичаїв та обрядів свята Семена Стовпника в системі календарної обрядовості осіннього циклу та простежити стан їх збереження.

Предметом дослідження є свято Семена як невід'ємний компонент української традиційної духовної культури.

Звичаєво-обрядова культура аналізованого свята фрагментарно висвітлена в працях відомих учених як минулих століть, так і сучасності, серед яких — В. Балушок, Г. Бондаренко, В. Боржковський, В. Борисенко, О. Воропай, П. Іванов, С. Килимник, О. Кожоляно, Аг. Кримський, З. Кузеля, О. Курочкін, М. Маркевич,

В. Милорадович, М. Сумцов, П. Чубинський, В. Шухевич та ін.

З-поміж українських календарних свят осіннього циклу важливе місце посідає день Семена Стовпника, або ж Семена, який у народі отримав назву Літопроводця і прирівнюється до присвятка. Це свято можна вважати початком осіннього сезону, про що свого часу зазначав З. Кузеля: «Першим справжнім осіннім святом, мабуть, у зв'язку з початком церковного календарного року, вважається день преподобного Симеона Стовпника» [17, с. 238]. Такого погляду дотримувалася й низка відомих учених — П. Чубинський, М. Маркевич, В. Милорадович, Аг. Кримський та ін.

За релігійним календарем день Семена (1 вересня за ст. ст. / 14 вересня за н. ст.) — початок Церковного Новоліття (індикт — від латин. *indictio* — проголошення). Рішення про затвердження цієї дати було прийняте на першому Вселенському соборі 325 року (м. Нікея) як початок Літургійного року. З 1492 року Новоліття відзначали як церковно-державне свято із чином Літопроведення, який востаннє був здійснений саме 1 вересня 1699 року. У 1700 році, згідно з царським указом, свят-

кування громадянського Нового року було перенесено на 1 січня, цієї фіксованої дати дотримуються й нині.

Свято Семена в релігійній літературі йменується днем Преподобного Симеона Стовпника і матері його Марфи. З конфесійних джерел відомо, що Симеон був християнським подвижником. Близько 80 років свого життя він присвятив Богові, а 47 з них молився в келії, збудованій власноруч на чотириметровому стовпі. Так, ним започатковано новий вид подвижництва — стовпництво. Симеон Стовпник (IV–V ст.) до вісімнадцяти років був чабаном у своїх родичів. Потім він таємно втік до монастиря. Цей визначний в історії церкви святий провів своє довге життя, дотримуючись вимог аскетизму, дивуючи всіх умінням читати чужі думки, пророкувати майбутнє та відданістю Богові.

День Семена — одне з прадавніх свят, яке в Україні відзначали впродовж тижня. Обрядові дії тривали до осіннього рівнодення — 21 вересня (Друга Пречиста), тобто коли «літо на зиму повертає», як казали в народі. Цей день не лише є початком календарного місяця, він також був межовим у житті людини (обрядом, звичаях, побуті, господарстві, у природі тощо), тобто це свято несе навантаження обрядовості «переходу». До таких життєвих змін належать: ініціації як у княжичів, так пізніше і в козаків, а згодом — у хлопчиків, котрі досягли певного віку [15, с. 167–227; 10, с. 767; 22, с. 162–166; 5]; початок роботи майстрів-ремесників (ткачів, стельмахів, столярів, ковалів та ін.); завершення всіх господарських і торговельних угод; запалення першого вогню — *Весілля свічки*; завершення *вулиць* (молодіжні гуляння на вулиці); початок *вечорниць* (робочі та розважальні зібрання молоді, які відбувалися в приміщенні) [15; 31], а також зміни у природному середовищі (існує безліч легенд про ластівок, горобців) [37, с. 266; 35, с. 254–255; 28, с. 302; 14, т. 2, с. 242; 22, с. 155–161].

На Семена проводили ініціації молодих княжичів, яких з урочистою церемонією верхи

на коні везли до церкви, де після святкового богослужіння посвячення виконував представник вищого духовенства (переважно єпископ). У Лаврентіївському літопису 1190 року зафіксовано: «Быша постригы у в. кн. Всеволода; того же дни и на конь его всади; и бысть радость велика в градѣ Суждали, ту суцю блаженному епископу Іоанну» [15, с. 227–262]. У козацькій Україні цього дня справляли *пострижени* юнаків і вперше садовили їх на коня [5, с. 55–67]. Наприкінці XIX — на початку XX ст. сільських хлопчиків, які досягли семилітнього віку, *садили на коня*, або *княжили*, підстригали як дорослих, одягали нові штани й пояс, на коні тричі обвозили по колу за рухом сонця [22, с. 162–167; 12, с. 50; 5, с. 81–105]. Ці ідентичні за змістом обряди символізують перехід від одного вікового стану до іншого. Обрядове стриження волосся в посвячуваних означало їхню символічну смерть і потрапляння в інший світ, а кінь виступав не лише засобом випробування, але й ритуальним перевізником ініціанта в потойбіччя, виконуючи при цьому міфічну функцію посередника між трьома світами (богів — людей — мертвих) [5, с. 89]. Як відзначає М. Еліаде, «кінь здійснює прорив рівня», перехід із цього світу в інші світи [5, с. 128].

З днем Семена пов'язували своє професійне життя сільські майстри: за роботу бралися столярі, стельмахи, ковалі й ткачі (розпочинали ткати килими). Увечері вони збиралися в шинку й *засиджували вечір* з горілкою. Такі *засиджени* відбувалися впродовж тижня: від Семена до Другої Пречистої. У середовищі майстрів-ремесників до цього свята були приурочені давні звичаї, присвячені вшануванню вогню, при якому працювали впродовж довгих осінніх вечорів. Ще за часів Київської Русі на Поділлі в цей час ставили гарно уквітчану велику свічку, полум'я від якої ніби доповнювало вже не таке тепле сонячне проміння.

У давнину 1 вересня (за ст. ст.) гасили всі вогні в селі й тертям добували живий вогонь — *Новий вогонь*, полум'я якого вважали рятівним від усіляких заразних і падіжних хвороб.

Вірили, що вогонь, який був у використанні, не має цілющої, лікувальної сили, а тому непридатний виконувати рятівні та відновлювальні функції; як і вода — повинна бути непочатою, щойно набраною із джерела (криниці).

У добу середньовіччя в Києві на Подолі напередодні Семена відбувалося базарне свято *Весілля свічки*, або *Свято свічки*, яке збереглося ще з дохристиянських часів. Увечері збиралися гурти містян, приходили зі своїми прапорами члени братств та ремісничих цехів. Вертепний обряд *Свято свічки* нагадував традиційне весілля: переодягалися в *батька*, *матір*, *дружок*, *боярину*, *світилок*, *свата*, *сваху* та інших персонажів. Це був своєрідний карнавал вогнів на київських базарних площах. Таке дійство символізувало в народі вшанування обрядового вогню [22, с. 169]. Деякі деталі цього свята, що відбувалося на всіх київських базарах, висвітлено у праці сучасного відомого вченого О. Курочкіна: «На розчищеному майданчику, в якому-небудь куточку базару, серед столиків і рундуків, стоїть зелене деревце, гілки його перевиті яскравими стрічками і обвішані навколо червонобокими яблуками і різними солодощами; на гілках горять маленькі воскові свічки. У деревця зібрані в коло базарні торговки. Шкалик горілки обходить кругову, а коли учасниці свята підіп'ють, затагують пісні, то веселі, грайливі, то сумні, зважаючи на загальний настрій. Подібне ж свято відбувається в цей вечір і в деяких ремісничих закладах на околицях Києва: хазяїн влаштовує вечірку для своїх робітників, причому також “одружують свічку” <...> У майстернях цього дня починалася вечірня робота при свічках» [26, с. 76].

Звичаєво-обрядова традиція, пов'язана з ушануванням вогню в різних регіонах України, мала певні локальні відмінності в назві. В окремих районах Полісся до 30-х років ХХ ст. побутував звичай *женити лучника* (або ще казали *женити свічку*, *женити каганця*, *женити комина*), пов'язаний ще з прадавнім язичницьким обрядом *вшанування вогню*. На Поліссі в кожній хаті урочисто за-

палювали *посвіт*, *лучник*, *каганець*. Він мав горіти до Великодня.

Звичай *женити свічку* найдовше зберігся в середовищі майстрів (кравців, шевців, кожухарів), які працювали допізна. Вірили, що виконання обряду мало сприяти успіху в ремеслі. При запаленій свічці на Поліссі кожен майстер намагався *засидіти вечір* — розпочати якусь роботу, щоб і надалі таланило в ній. На Сумщині *засиджували вечір* у когось із майстрів до пізньої ночі для того, щоб усю осінь за роботою не хотілося спати [13, с. 79]. Ще один цікавий варіант звичаю *Весілля свічки*, відомий із цехового побуту, був поширений на Броварщині. У Літках і Броварах на Семена господарі виставляли могорич робітникам, за трапезою світили свічку. У м. Броварах робили ляльку Семена, як і на Купала, прикрашали її квітами й свічками [9, с. 66].

На Житомирському Поліссі ще пам'ятають давній майже не збережений обряд ушанування вогню, відомий під назвою *Одруження комина*. Його здійснювали у зв'язку із замішуванням першого зимового хліба і запалюванням першого сезонного вогню. Готувалися до нього звечора, починали з того, що галузкою хмелю обв'язували хлібну діжу та світильного комина, який обсіпали гарбузовим насінням та свяченим зіллям; у такий спосіб задовбували вогонь, щоб не шкодив господарству: «*Як жито засевають рано, тада женят комина. З вечора обмотували хмелем, зернятами гарбузовими сиплют, а діти збирають. <...> Засвічують лише з кресала*» [3, арк. 12]. Цей обряд виконувала господиня хати з метою забезпечення собі працездатності та бадьорості на майбутній рік. У селі Димерка (Київщина) на Семена вперше після літа засвічували вогонь у лучнику. Робили його із полотна та, обмазавши глиною коминок, вішали над лавою, щоб видно було вечорами прясти. Господар вносив його до хати, обсіпав житом, яке діти визбирували на щастя.

Також на Житомирському Поліссі щодо свічки та вогню побутувало повір'я про рідкісний демонологічний образ фольклору — *Сві-*

тилку, поява якої збігалася з часом, коли на Семена женили свічку, душника. За народними уявленнями, Світилка — це страшна, ворожа істота, яка мала вигляд трьох свічок, подекуди її ототожнювали з вогнем: «Коли зберуть хліб, то вогонь ходить по полях». [30; 15, с. 270; 33, с. 20]. Ця істота з'являлася лише восени після жнив і виконувала свою основну функцію — бродила вночі полями.

Найдавніші форми щодо вшанування вогню збереглися на Звенигородщині, де особливо урочисто женили свічку, або женили каганця. За описом відомого вченого Аг. Кримського, свято розпочиналося вранці. До хати сходилися сусіди, родичі, куми, уквітчували свічку і ставили на стіл. Усі сідали за нього, пригощалися. Страви подавали як на весілля. Імітували випікання короваю свічці, співали обрядових пісень, грали на рублі та качалці, а як були музики, то й на скрипці. Розважались від ранку аж доки не споночіє. Другого дня запалену свічку несли до іншої хати і гості сходилися продовжувати *Весілля свічки*. Після тижневих розваг починали працювати вдома або пізно ввечері при світлі [13, с. 79].

У центральних районах України також влаштовували *Свічине весілля*, що тривало тиждень. Уранці на Семена до хати сходилися сусіди, родичі. Заквітчували свічку, запалювали її і ставили урочисто на стіл. Після цього починалася гостина.

У ХІХ ст. на Буковині ввечері на святкування *Весілля свічки*, або *Весілля комина*, хлопці й дівчата збиралися у *вечорничній хаті*. За домовленістю хтось приносив велику воскову свічку, біля якої ставили невелику ляльку, що символізувала хлопця. Серед присутніх обирали весільних персонажів: *весільний батько* та *весільна матка*, *дружби*, *свашки*, *сваха*, *сват*, *батько й мати молодої*, які імітували обрядодії справжнього весілля, співали відповідних весільних пісень, виголошували промови.

Наприкінці святкування дівчата співали пісню про свічку, а *вечорнична мати* в цей час запалювала свічку й одягала на неї віночок із квітів та невеличку хустину:

Вже в покоси сиві одяглась земля,
Свічечці-царівні справимо весілля.
Просимо вас, газди і газдині,
Бо «Весілля свічки» святкуємо ми нині.
Одягнемо свічку у шати княгині,
Бо «Весілля свічки» ми святкуєм нині.
Сватаємо свічку у святого сонця,
Щоб світило вічно воно у віконце.
Одягнемо свічку за старим звичаєм,
Одягнемо свічку в весільний віночок,
Щоб світила вічно темненької ночі.
Наша свічка нині, як царівна, красна,
У вашій хатині хай вона не згасне
[24, с. 123–124].

Вечорничні розваги завершувалися жартами, піснями, які зазвичай співали в кінці весілля. Вогонь від обрядової свічки кожен ніс додому з вірою в те, що свічка буде охоронцем домашнього спокою, принесе благополуччя, а дівчатам забезпечить щасливу шлюбну пару.

На Буковині, вшановуючи вогонь на Семена, вважали, що й «під іменинниця», її потрібно побілити, нанести новий розпис на горні, прикрасити. З цього часу починали запалювати свічки для освітлення хати, оскільки рано вечоріло [24, с. 121–126].

Запалена свічка в календарних обрядах символізує сонце, світло сил добра, Божественного небесного заступництва, життєдайну та духовну енергію, продовження роду, збереження родинного вогнища в широкому його значенні і, звісно, виконує оберегові функції.

Семантика свічки — це звичаєво-обрядова традиція вшанування вогню, яка є досить давньою й поширеною в багатьох народів світу.

У день Семена закінчувалася *вулиця* й починалися *вечорниці*, *досвітки*, *прядки* (на Закарпатті), *вечурки* (на Лемківщині), *редути* (на Поділлі) тощо. Їх побутування поширене на значній території України (центральні регіони України, Полісся, Слобожанщина). Цей складник молодіжної культури давав змогу хлопцям і дівчатам досить повно реалізувати потребу у спілкуванні з протилежною статтю. Головний акцент *вечорниць* зміщується з

трудового виховання на сферу комунікативну (спілкування, кохання, заміжжя). Молодь у цей період отримує певну свободу дій, уже не перебуваючи під постійним контролем батьків, і тому закономірно зростає міра їхньої особистості відповідальності за власні вчинки та поведінку. Хоча ініціююча роль старших людей, певним чином, виявлялася й під час молодіжних зібрань. Парубки та дівчата на *вечорницях* і *досвітках* перебували під певним контролем хазяїв хати, у яких вони її винаймали для проведення свого дозвілля. Їх шанобливо називали *вечорничний батько* і *вечорнична мати*. А якщо господинею хати була одинока старша жінка (переважно вдова), то до неї зверталися «вечорнича (досвіткова) мати», «паніматка» [19, с. 75]. За домовленістю з господарем хати, хлопці та дівчата впродовж року зобов'язувалися допомагати в оранці, жнивах, возовиці, а також рубати дрова, носити воду та білити хату (восени, перед Різдом та навесні по закінченні *вечорниць*) [22, с. 150].

У будні на *вечорницях* переважно працювали. Зібравшись в одній хаті, кілька дівчат м'яли коноплі, пряли, шили, вишивали тощо. Одноманітна робота скрашувалася співом пісень, різними оповіданнями, казками, небилицями, легендам, жартами та «побрехеньками» [20, с. 188–189]. Нерідко на ці зібрання приходили й парубки. Вони сукали мотузки, лагодили кінську упряж або просто грали в карти й залицялися до дівчат. Перед святами, де парубки брали участь, спеціально проводилися репетиції приурочених до певних дат обрядодійств: розучували пісні та словесні ритуальні тексти, а також вчилися танцювати. Це була своєрідна школа народної обрядовості й фольклору, оскільки молодь відіграла головну роль у проведенні календарних обрядів. На Подільській Наддніпрянщині були переважно денні гуляння, бо до заходу сонця дівчина мала бути в хаті. Проте засвідчено й *вечорниці*, що їх отожднювали з толокою, основним змістом якої було виконання різноманітних робіт, що завжди завершувалися танцями, співами, а іноді й застіллями [29, с. 170].

Вечорниці проходили в хаті, з господинею якої дівчата попередньо домовлялися і де проводили фактично весь вільний від домашніх робіт час. Зазвичай усі турботи, пов'язані з влаштуванням *вечорниць*, були сферою відповідальності дівчат: домовлялися з господарем про помешкання, забезпечували продуктами для приготування спільної вечері (зносили борошно, яйця, олію, сало, крупи, м'ясо, городину, соління тощо), дбали про чистоту у *вечорничній хаті*, а найголовніше — дівчата відшкодовували господареві дому «орендну плату» — «відпрядали» (пряли раз на тиждень) [20, с. 185], а також збитки за наслідки парубоцьких бешкетувань. Якщо дівчата з якоїсь причини не пускали хлопців до хати, то вони могли вибити вікно, а увірвавшись до хати, — розбити лампу [27, с. 99] або ж стіни *вечорничних хат* обмастити дьогтем та розколупати вилами і кілками [18, с. 214]. Не випадково М. Грушевський називав хату, де відбувалися *вечорниці*, *дівоцькою* [15, с. 219]. Обираючи хату для зібрань, дівчата все ж звертали увагу на її розташування, надаючи перевагу тій, що стоїть на видному місці, над вулицею, щоб парубкам зручніше було заходити. Хлопці, які приходили на *вечорниці*, запрошували музик, забезпечували *вечорничну* громаду горілкою для вечері та соломою (обмолоченими снопами), яку використовували для ночівлі.

На Семена дівчата варили обов'язкову ритуальну страву — кашу з півнем чи куркою. Півень — надзвичайно поширений і багатоплановий символ. У віруваннях народів світу він здавна, окрім вогню, войовничості, пильності, домовитості, господарності тощо, має також еротичну символіку, пов'язану з уявленням про родючість [34, с. 310; 31, с. 92]. Відповідний символізм передано і в українському фольклорі, де півень є символом чоловічої сили [7, с. 247]. Також цього дня готували вареники і, звичайно, співали пісень. Ті дівчата, які краще співали, швидше здобували прихильність хлопців і використовували свої вміння для привернення їхньої уваги [14,

с. 330]. Коли ж хлопці часто навідувалися на одні *вечорниці*, нехтуючи іншими, між різними дівочими гуртами виникала певна ворожнеча: дівчата виспівували сороміцькі пісні на адресу суперниць чи навіть вимащували двері ворожої «штаб-квартири» кізяками [1, арк. 67, 71]. Проте до таких бешкетів були причетні й підпарубчаки, котрі намагалися всіляко нашкодити парубкам. Так, вони вимащували нечистотами двері й дверні клямки в хатах, де відбувалися *вечорниці*, приставляли зовні до вікон опудала тощо [5, с. 83–84].

В українських *вечорницях* простежуються явні гендерні відмінності в поведінці дівочих та парубочьких гуртів, що виявилися насамперед в очікувальній позиції дівчат на противагу активності та мобільності парубочих ватаг: дівчата не мали права відвідувати інші *вечорничні хати*, окрім своєї, а хлопці відвідували будь-яку хату в різних кутках села і розглядали місцеві *вечорниці* як «свої», перешкоджаючи візитам сторонніх парубків [23]. Підтвердженням цього, зокрема «власності на вечорничий дівочий гурт», зафіксувала Н. Заглада під час своїх етнографічних експедицій на Поліссі (Чорнобильський район Київської області, 1934 рік): «Хлопці з собою приводили чужих хлопців, один хлопець на вечурках рахувався за хазяїна і угощав чужих хлопців своїми дівчатами <...> Як яка дівка приглянеться чужому хлопцю, то він шепне тому, хто його привів; і вже той тягне ту дівчину на куль [солону] і так угощає його своєю дівчиною (свого села), а той (в свою чергу) так робить у себе. Як дівка не хоче з хлопцем тим ночувати, то її насильно заставляють; свій хлопець ще поб'є, лає її й каже: “Як я був у них, то мені давали дівку, а ти не хочеш”. Йому соромно перед чужим хлопцем» [4, арк. 87–88]. На Покутті існував інший парубочий звичай, що перегукується з попереднім: парубку, щойно прийнятому до парубочої громади в перший же день «виділяли» дівчину, з якою він танцював [25, с. 23]. До того ж дівчина не мала права відмовити, навіть якщо хлопець їй не подобався [5, с. 91]. Спільна ночівля в ХІХ — на початку ХХ ст.

практикувалася на Лівобережжі — на Полтавщині, Чернігівщині, Слобожанщині [18, с. 206; 20, с. 185; 21; 27, с. 60]. У деяких селах Слобожанщини хлопці приходили ночувати в хату до дівчини. На Правобережній Україні спільна ночівля парубків і дівчат була поширена менше. Зокрема, цей звичай відзначений на Поліссі — на Житомирщині (Овруцький, Коростенський р-ни), на Київському Поліссі (села поблизу Чорнобиля, нині — Димерський р-н) [4, арк. 12; 36, арк. 4]. За вимогою традиції, при спільних ночівлях важливим було дотримання морально-етичних норм, порушення яких суворо засуджувалося.

На Семена також відбувався обряд посвяти в парубоцтво, коли ще зовсім молодих хлопців (називали їх *кашоїдами* [14, с. 54]) приймали до парубочої громади. На Вінниччині (колишня Брацлавщина) у 1880-х роках М. Грушевським записано обряд, який мав назву *коронування* — входження хлопця до парубочої громади. Юнак, якого парубочька громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, «оддає їм поклін; тоді парубки підносять його на руках, співаючи величальну пісню: <...> “На конику удалець, Що за диво удалець, Наш Іван (ім'я хлопця) молодець!”» [15, с. 167–227]. Піднесення хлопця на руках — імітація церемонії *садження на коня*, здійснення обряду переходу від одного вікового стану до іншого.

Відповідний обряд зафіксовано й на Поділлі: хлопці приходили святково вбрані, кланялися на чотири боки або ж кожному членові громади і виголошували урочисту обіцянку дещо з жартівливим відтінком [14, с. 55]. Ініціатива передбачала обов'язковий іспит для посвячуваного. Вагоме значення надавалося фізичним та моральним випробуванням, а на побутовому рівні особливої ваги набуває ще й перевірка професійних знань і навичок. Тому звичаї прийому до парубочьких громад в Україні включали перевірку на сміливість, спритність, силу тощо [5, с. 84–85]. На *вечорницях* ініціантам влаштовували своєрідні бешкети, якщо новачок не вмів танцювати, то

під час танців його хапали за волосся й підіймали догори, «хто зроду не танцював, і того навчили» [16]. Або ще: коли хлопець, уперше залишався ночувати на *вечорницях*, то парубки йому в чоботи насипали попіл і «золили» там ганчірки [4, арк. 2]. Часто новачку під час сну вимащували обличчя сажею, і він потім, ні про що не здогадуючись, повертався вранці вулицями села додому. На Чорнобильщині юнакові, який уперше залишався ночувати на *вечорницях*, щоб посміятися над ним, чіпляли до одягу ганчірки, пришивали картоплину чи голову півня [4, арк. 12].

Своєрідні ініціації вступу до громади були й серед дівчат. На перші *вечорниці* дівчина мала принести в хустині горщик з вареною кашею і поставити його на столі. Сходилися хлопці й відбувалося *торгування каші*, хто давав більше грошей, той бив горщик, а гроші віддавав дівчині, яка всіх пригощала кашею. Відтак вона ставала членом гурту і мала право відвідувати *вечорниці* [12, с. 52]. Каша як обрядова страва посідає важливе місце в молодіжній вечорничній обрядовості й символізує зв'язок цієї дії з магією продовження роду.

Вік посвячуваних до молодіжного гурту істотно різнився по регіонах. Скажімо, у хлопців він коливався від 15 до 19 років, а в дівчат — від 14 до 18 років. Дівчат, які довго не виходили заміж, називали *перестарки*, їх неохоче приймали до молодіжного гурту. Така ситуація неприязні існувала й у сім'ях. Якщо в батьків було кілька синів чи дочок, то між ними переважно існувала черговість: у хлопців — при вступі до молодіжної громади, а в дівчат — щодо заміжжя. Молодші сестри дорікали, бо за звичаєм першою мала взяти шлюб старша сестра, і відповідно до молодших не засиляли старостів. Традицію першочерговості зафіксовано й у хлопців. До прикладу, на Херсонщині молодший брат не мав права *парубкувати* до тих пір, поки старший не одружиться або не піде на військову службу: «Якщо ж станеться, що менший парубкує одночасно із старшим, то кажуть “менший подвернув (інакше засадив) старшого брата під

корито» [38, с. 192]. Відповідної традиції дотримувалися на Поділлі та Наддніпрянщині [10, с. 767]. Проте траплялися й винятки, коли молодший брат був фізично розвинутішим, ніж старший, черговість порушувалася або ж на *вечорниці* ходили одночасно. Так було, наприклад, у центральних районах Поділля; про таких казали, що «це було ознакою їх братньої дружби» [29, с. 166]. За свідченням етнографів ХІХ — початку ХХ ст., молодь у селах Харківщини була абсолютно протилежних поглядів, тут спостерігалися досить значні пережитки дошлюбної свободи, серед дівчат і хлопців вважалося непристойним ходити на одні *вечорниці* рідним братам та сестрам [20, с. 186]. Такі заборони частково були причиною існування кількох гуртів на селі.

Отже, *вечорниці* були головним осередком соціалізації селянської молоді, де дівчата й парубки могли краще пізнати протилежну стать, опанувати стиль і форми поведінки, властиві дорослим, здобути певні знання та досвід у сфері особистих стосунків. Ближче знайомство з потенційними шлюбними партнерами під час щоденного спілкування впродовж кількох місяців дозволяло виявити вади та переваги кожного, що, природно, позитивно позначалося на якості майбутнього подружнього вибору. У межах інституту *вечорниць*, як відзначає Т. Бернштам, відбувалася символічна імітація сімейних стосунків (як господарсько-виробничих, так і особистих), що відіграла вирішальну роль на завершальному етапі підготовки молоді до самостійного життя [6, с. 238].

Традиційно від Семена засиляли старостів, однак свататися можна було вже після Першої Пречистої (28 серпня за н. ст.): «Прийшла Пречиста — стала дівка речиста», — казали в народі. Це спонукало дівчат до ворожіння на передбачення долі (вдавалися до магічних дій, дотримувалися табу, керувалися прикметами: ходили по двору, дослухаючись, у якій стороні собака загавкає — туди й заміж іти) [8, с. 13–14]. Весілля справляли від Покрови (14 жовтня за н. ст.) і до Запустів на Пилипівський піст (27 листопада за н. ст.).

У народі побутують різні варіанти легенд про птахів і комах, пов'язані зі святом Семена. До прикладу, нібито Семен у цей день розподіляє горобців по селах. Як не відсвяткували Семена, то злі сили можуть наслати тих горобців на посіви, які ті виб'ють, або ж розскубуть із хати солом'яну стріху. За народними спостереженнями помічено, що по селах, починаючи від Семена, значно меншало горобців. З цього приводу побутувала інша легенда, записана П. Чубинським під час експедиції: «Чорт міряє горобців міркою: скільки взяти собі, а скільки випустити. — Для цього горобці збираються в нього і тому їх цього дня не можна побачити» [22, с. 159–161]. Окрім горобців, спостерігали також за ластівками. Загальнопоширеним було повір'я, що ластівки не відлітають у вирій, а зимують на дні криниць, річок, озер або моря, з'єднавшись одна з одною у вигляді ланцюжка [35, с. 254; 22, с. 155–158]. Наприкінці XIX ст. зафіксовано, що, за народними уявленнями, ластівки радилися зі своїм покровителем, святом Семеном, про відліт у вирій (ірій). В етнографічній літературі зустрічаємо текст-звернення святого Семена до ластівок: «Ви, вісники неба й весни, не повинні летіти повітрям, бо дуже стомитесь і небезпечно від шулік, а тому ви мусите ховатися в криницях, а відтіля ближче перелітати в підземне царство душ-духів, потішити їх, а відтіля і в ірій — царство праведних душ. А в раю-ірію вічне літо, тепло, зелено, врожайно, вічно гріє і світить там сонечко. А рай-ірій сполучається близько з небом, відкіля весною і прилітають ластівки» [22, с. 155]. Існує безліч варіантів легенд щодо цих пташок, де горобець — негативний персонаж, що робить шкоду, а ластівка — позитивний, символізує вияв ніжності, любові, доброти. Ластівку вважали «божою пташкою». Побутували християнські легенди, що ластівка носила в дзьобі воду Христові, коли він був розп'ятий, викрадала цвяхи, коли кати збиралися його розпинати тощо [24, с. 122].

На Лівобережжі ввечері на Семена виганяли з хати мух, бліх — щоб не водилися. Робили це полиновим вінчиком. Вимітаючи примовля-

ли: «Киша мухи до Степухи, а ви, блохи, до Явдохи». На Сумщині вимітали комашню і ставили біля порога вінчик, щоб назад не вертали, а ще посипали крейдою від печі до порога — щоб у хаті було чисто [11, с. 76–77]. Окрім легенд про птахів та комах, святий Семен, за народними віруваннями, також мав вплив на вогонь.

На Семена робили прогнози щодо майбутніх посівів озимини та передбачали погоду. Народні прикмети вказують, що як на Семена дощ уранці — треба сіяти рано, як в обід — середньо, а вже як увечері — пізно. І господарі на Семена вирушали сіяти озимі. На Гуцульщині передбачували майбутній урожай: «Як на Сімеона Стовпника ладно, то той рік, що йде, буде урожайним» [37, с. 8]. Народні прикмети щодо погоди: «На Семена ясно — осінь буде погожою і теплою»; «День на Семена був з болотом — осінь буде дощова»; «На Семенів день вітер з півдня — буде зима тепла»; «На Семена багато павутини — осінь буде довга та ясна»; «Якщо гуси відлітають на Семена — чекай ранньої зими».

У західних регіонах України селяни від Семена починали копати картоплю, хоча нині цей процес відбувається раніше у зв'язку зі змінами кліматичних умов. Зібравши урожай, у полі розкладали вогнище, пекли нову картоплю, їли її та гріли руки — «щоб не мерзли взимку», як казали в народі.

За роки державної незалежності України зріс інтерес людей до своїх історичних коренів, релігії, свят і традицій, а також виникла та поширилася така форма святкової культури, як фестивалі народного мистецтва.

Щоб зберегти давні традиції й передати їх наступним поколінням, професійні етнологи, фольклористи, працівники культури намагаються відтворити святкову обрядовість, використовуючи метод цілеспрямованої реконструкції календарних звичаїв. Значний досвід наукового вивчення й автентичної презентації святково-обрядової традиції нагромаджено в музеях-скансенах Києва, Львова, Чернівців, Ужгорода, Переяслава-Хмельницького та ін.

Так, на Полтавщині (у селі Березова Рудка) відродили давній обряд вшанування вогню *Свіччине весілля*, яке відзначають щороку (влаштовують ярмарки з театралізованими виставами, виконують обряд посвяти хлопців у парубки, готують спільні гостини тощо). Такі театралізовані вистави зручні для пропагування творчої спадщини українців, хоча вони мають розважально-ігровий характер.

Отже, у системі календарної обрядовості осіннього циклу свято Семена Стовпника вирізняється колоритністю та розмаїтістю тради-

ційних звичаїв і обрядів. Аналізований матеріал — це один із кращих зразків національного надбання, яке народ плекав протягом століть. Однак унаслідок безперервного процесу переосмислення відбулася втрата первинного змісту обрядових явищ, тому є гостра необхідність зафіксувати й зберегти традиційну звичаєво-обрядову культуру, що втілює глибокі національні цінності та духовність пращурів, аби не втратити їх для майбутніх поколінь у контексті як української, так і світової культури.

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі — АНФРФ ІМФЕ), ф. 1 : Етнографічна комісія ВУАН, од. зб. 621, оп. 6, 167 арк.

2. АНФРФ ІМФЕ, ф. 15-1, од. зб. 47, 259 арк.

3. АНФРФ ІМФЕ, ф. 15-3, од. зб. 153, 12 арк.

4. АНФРФ ІМФЕ, ф. 43, од. зб. 166, оп. 5, 93 арк.

5. *Балушок В. Г.* Обряди ініціації українців та давніх слов'ян / В. Г. Балушок. — Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. — 215 с. : іл.

6. *Бернштам Т. А.* Молодеж в обрядовій життєвій руської общини XIX — початку XX століття. Половозрастний аспект традиційної культури / Т. А. Бернштам. — Ленінград, 1988. — 277 с.

7. *Бондаренко Г. Б.* Від хлопчика до мужа... / Г. Б. Бондаренко // *Хроніка-2000. Наш край*. — 1993. — № 1–2 (3–4). — С. 247.

8. *Бондаренко Г. Б.* Земля на зиму закривається... : Вересень: свята, обряди та традиції / Г. Б. Бондаренко // *Людина і світ*. — 1991. — № 8. — С. 13–14.

9. *Бондаренко Г.* Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів / Г. Бондаренко ; [голов. ред. Г. Скрипник]. — Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. — 226 с. + 23 іл.

10. *Боржковський В.* «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе / В. Боржковський // *Киевская старина*. — 1887. — Т. 8. — С. 767.

11. *Борисенко В.* Вересень: народний календар / В. Борисенко // *Наука і суспільство*. — 1991. — № 8. — С. 76–77.

12. *Борисенко В. К.* Сімейна обрядовість українців XX — початку XXI століття / В. К. Борисенко ; [голов. ред. Г. Скрипник]. — Київ : НАН України, ІМФЕ, 2016. — 256 с. + 80 іл.

13. *Борисенко В. К.* Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко. — Київ : Універс, 2000. — 190 с.

14. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. — Київ : Оберіг, 1991. — Т. 1–2.

15. *Грушевський М. С.* Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. / М. С. Грушевський ; [упоряд. В. В. Яременко ; авт. передм. П. П. Кононенко ; прим. Л. Ф. Дунаєвської]. — Київ : Либідь, 1993. — Т. 1. — 392 с.

16. *Дикарев М.* Збірки сільської молоді на Україні / М. Дикарев // *Матеріали до української етнології*. — 1918. — Т. 18. — 189 с.

17. *Енциклопедія українознавства* : у 2 т. Загальна частина (ЕУ–І). — Мюнхен ; Нью-Йорк : Віпол, 1949. — Т. 1. — 400 с.

18. *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Старобельский уезд. Очерки по этнографии края* / [под ред. В. В. Иванова]. — Харьков : Изд. Губ. стат. комитета, 1898. — Т. 1. — 1012 с.

19. *Зяблюк Н. С.* Вечорниці / Н. С. Зяблюк // *Радянська школа*. — 1989. — № 2. — С. 75.

20. *Иванов П. В.* Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П. В. Иванов // *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. — Харьков : Печатное дело, 1907. — Т. 17. — 216 с.

21. *Ильинский Г.* Из истории древнеславянских языческих верований / Г. Ильинский / [Изд. Общ. археол., ист. и этногр.]. — Казань : Казанский университет, 1929. — Т. 34. — Вып. 3–4. — 210 с.

22. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. — Вінніпег ; Торонто : Український Національний видавничий комітет, 1963. — Т. 5. Осінній цикл. — 288 с.

23. *Кісь О.* Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей [Електронний ресурс] / *О. Кісь* // *І* : незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Чис. 24. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n24texts/kis-oksana.htm>.
24. *Кожоляк О.* Вересневі народні свята на Буковині / *О. Кожоляк* // *Народознавчі зошити*. – 2015. – № 1. – С. 121–126.
25. *Костащук В.* Парубоцька громада в селі Тулові на Покуття, в Галичині / *В. Костащук* // *Побут*. – 1929. – Ч. 4–5. – С. 23.
26. *Курочкін О. В.* Святковий рік українців (від давнини до сучасності) / *О. В. Курочкін*. – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2014. – 385 с.
27. *Милорадович В. П.* Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888–1895 г. / *В. П. Милорадович* // *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. – Харьков, 1897. – Т. 16. – 223 с.
28. *Огієнко І.* Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / *І. Огієнко*. – Київ : Обереги, 1991. – 424 с.
29. *Пономарьов А. П.* Дошлюбне спілкування молоді / *А. П. Пономарьов* // *Поділля : історико-етнографічне дослідження*. – Київ, 1994. – С. 160–175.
30. Світилка як міфічна істота [Електронний ресурс] // *Українознавство. Культура та побут українців*. – Режим доступу : ukrajinoznavstvo.org.ua/2012/01/01/світилка-як-міфічна-істота/.
31. *Словник символів*. – Київ : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
32. *Сумцов Н. Ф.* Досветки и посиделки / *Н. Ф. Сумцов*. – Киев, 1886. – 24 с.
33. *Сумцов Н. Ф.* Символика славянских обрядов : избранные труды / *Н. Ф. Сумцов*. – Москва : Восточная литература РАН, 1996. – 298 с.
34. *Топоров В. Н.* Петух // *Мифы народов мира : энциклопедия* / *В. Н. Топоров*. – Москва, 1992. – Т. 2. – С. 310.
35. *Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 3. – 488 с.
36. Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського НАН України, відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 22907, 9 арк.
37. *Шухевич В.* Гуцульщина. Ч. 4. / *В. Шухевич* // *Матеріали до українсько-руської етнології*. – Львів, 1904. – Т. 4. – 272 с.
38. *Ястребов В.* Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии / *В. Ястребов*. – Одесса, 1894.